
XAVIER FAVÀ I AGUD

LA GEOSINONÍMIA DELS CEPS I RAÏMS CATALANS

(1) Originàriament la núm. 935, però renumerada amb el 1036 en el nou qüestionari publicat al 1993.

(2) Quan uso el terme *ampelonímia* (o els seus derivats: *ampelònim*, *ampelonímic*, etc.), estic creant un cultisme compost a partir del grec AMPELOS 'vinya', i del també grec ONOMA 'nom'. Per tant, l'*ampelonímia* serà el 'conjunt dels noms de ceps i de raïms' (aquests darrers indissolublement lligats a les seves plantes).

(3) Naturalment, no qüestiono la utilitat de l'*ALDC*. Sols en aquesta pregunta 935 apareixen més de 30 noms de raïms que ningú no havia documentat abans (ni tan sols les obres especialitzades).

(4) De fet, aquesta enquesta forma part d'un estudi més global sobre els noms catalans dels raïms. Si voleu ampliar la informació, consulteu la meua tesi doctoral: Xavier Favà i Agud, *Etimologia i variació dels ceps, raïms i vins: un lèxic d'ampelonímia catalana*, Universitat de Barcelona, 1998.

1. INTRODUCCIÓ

Si consulteu els principals atlas geolingüístics de la Romània, observareu que sovintegen els mapes de sinonímies referides als termes de lèxic més general, però difícilment trobareu mapes dedicats a camps lèxics molt especialitzats. Una de les raons per no cartografiar aquesta mena de termes és el nombre important de buits que restarien al mapa, i la complexa abundància de geosinònims locals, que no es produeix en el lèxic més comú.

L'*ALDC* [*Atles Lingüístic del Domini Català*], per exemple, inclou al seu qüestionari una pregunta on els enquestadors havien de demanar les «classes de raïm». ¹ Aquesta mena de pregunta oberta va aportar un gran cabal d'ampelònims, ² però l'enunciat no afavoria lògicament l'aparició de sinonímies. L'objectiu era que els informants recordessin el màxim nombre de noms possible, però no es demanava cap informació específica sobre els ampelònims respectius. ³

Per completar aquestes dades, l'any 1996, sota la direcció de Joan Veny, vaig realitzar una enquesta més específica a una quarantena de localitats catalanes. Repartides al llarg de tota l'àrea lingüística: des de les Balears fins a la Franja Aragonesa, i des de la Catalunya Nord fins al País Valencià, passant pel Principat de Catalunya. ⁴ El meu model d'enquesta es va centrar en quatre apartats: a) Enumeració dels ampelònims

coneguts pels informants de cada localitat; b) Descripció, sovint per oposició, de les principals característiques de cadascun dels ceps i raïms;⁵ c) Descripció dels vins a cadascuna de les varietats viníferes: tonalitat, grau alcohòlic, gust, etc.; d) Possibles geosinònims coneguts per l'informant.

De tota manera he de reconèixer que, mentre les tres primeres preguntes em van donar un rendiment notabilíssim, la quarta va aportar uns resultats més escadussers. He tingut, però, una segona font informativa: les nombroses obres especialitzades. En el món de la vinya i del vi sovintegen des d'antic els llibres que descriuen els raïms, i en donen algunes sinonímies. En realitat no m'he limitat sols a les obres catalanes i he tingut en compte la resta de bibliografia romànica, ja que es tracta d'un camp molt actiu, on les vinyes (i els seus noms) recorren la Romània des de fa més de mil anys.

Un cop recopilades les dades pròpies i les de l'ALDC, i contrastades amb les opinions dels llibres especialitzats, he aprofitat per confeir una sèrie de mapes amb els principals geosinònims catalans. A la pràctica, sols he donat per bones (i he cartografiat) aquelles sinonímies de què tinc més certesa. Encara que no ho sembli aquest és un dels aspectes lexicogràfics més difícils, per la quantitat de vacil·lacions i contradiccions que es produeixen entre les diverses fonts d'informació.

Aquest meu article, doncs, és un intent d'establir geosinònims en l'especialitzat lèxic de la vinya, la qual cosa no treu que sigui un camp essencial dins de la cultura agrària catalana.⁶ Tot seguit enumero les sinonímies escollides i cartografiades al final del present article: 1) boval = requeno; 2) garnatxa = giró = lledoner; 3) tintorera = alicant = rosselló; 4) parellada = montòneg = martorella; 5) xarel·lo = pansal = cartoixa = jaén; 6) pansa = palop = imperial; 7) monastrell = gaiata = ros = garrut = mataró = xurret; 8) picapoll = verdiell; 9) moscatell = maçanet = raïm del gustet.

2. GEOSINONÍMIA AMPELONÍMICA

2.1. BOVAL = REQUENO

La primera de les sinonímies que analitzo és la del boval, ampelònim català documentat ja a la València del s. xv (ap. *DECat*, II, 184). Posteriorment el terme català ha estat manllevat per altres llengües romàniques.⁷ Es tracta d'una antiga varietat valenciana que a la comarca vitícola de Requena ha acabat esdevenint quasi un monocultiu; la qual cosa explica per què també es coneix aquest raïm amb el nom de *requeno*. Aquesta alternança, al valencià septentrional i al català nord-occidental, sembla que és un fenomen en evolució. Fins a principis del s. xx, la lexicografia catalana donava preeminència a l'ampelònim antic *boval* i, en la majoria dels casos ni citava el toponímic *requeno/-a*. En canvi, les meves enquestes i les de l'ALDC, fetes als darrers anys, recullen sovint el segon ampelònim a les comarques riberenques de l'Ebre (vg. mapa 1). Crec que l'explicació no és altra cosa que una progressiva substitució septentrional de la forma antiga.⁸

(5) O sigui: la mida del cep; l'època de maduració i la destinació dels fruits; la mida i compactació dels seus raïms; la forma, el color i el sabor dels seus grans; el gruix de la pel·lofa; la duresa de la cua; etc.

(6) Perquè ens fem una idea cal dir que s'ha conreat vinya a pràcticament tot el territori catalanòfon: famosos són, per exemple, els vinyets del Rosselló, però també els de l'Alguer o els de Mallorca. Igualment el sector del vi (i del cava) és molt actiu a Catalunya; però també al País Valencià, on esdevé la segona font d'ingressos agraris (després del cítrics). Fins i tot, en temps antics (d'economies més closes), no van faltar vinyes a les contrades més muntanyenques.

(7) Per exemple, a Azeitão [Portugal] es coneix el *boal-de-alicante* (*DdeF*). I al nord de Sardenya, el *bovèle/-i* (*DES*).

(8) És evident que en determinats moments han hagut de conviure els dos sinònims, sigui amb variants compostes com *requeno boval* (vg. infra), o bé en diferents estrats generacionals. Així, doncs, el *TrL* (s. v. *boval*) i (s. v. *requeno*) situa a Tortosa ambdós ampelònims.

(9) El terme és ben conegut, per exemple, en espanyol [*garnacha*, segons el *DECH*, III, 100]; en francès [*grenache*, segons el *TLF*, IX, 475]; en italià [*vernaccia*, segons el *DEI*]; en occità [*granacho* o *grenacho*, segons el *TdF*]; en sard [*vernáttsa* o *garnáccia*, segons el *DES* (s. v. *vernáccia*)]; etc.

(10) Coromines, per exemple, al seu diccionari català ja no manté els dubtes apuntats a l'etimològic espanyol (cf. *DECH*, III, 101-102), i escriu: «És clar que el país d'origen és Itàlia. És molt més convincent l'opinió de Migliorini i Angel-Prato (tan experts en etimologies post-toponímiques i post-onomàstiques), segons la qual prové aqueix nom del de *Vernazzo*, un dels cinc pobles de la famosíssima comarca vinícola de les Cinque Terre, prop de La Spezia. I ho confirma el fet que Boccaccio parli de la *vernaccia da Corniglio* (variant *Cornelia* en el nostre Franch), com sigui que *Corniglia* justament és un poblet agregat del municipi de Vernazza» *DECat*, IV, 75.

(11) Podeu consultar l'entrada <*garnatxa*> de la meua tesi doctoral (citada a la nota 4) per obtenir informació complementària sobre etimologies, documentació, paral·lelismes romànics i variants catalanes d'aquest ampelònim.

(12) Com ha escrit *Ciuvana*: «les primeres relacions marítimes amb Gènova permeteren d'introduir a Catalunya els vins de la Cinqueterre [...] El cep que els produïa, la 'Vernaccia', fou l'origen de l'actual 'garnatxa', una varietat ara tan estesa a casa nostra que hi ha esdevingut autòctona per mutació al llarg dels segles i per adaptació als nostres terrenys» (p. 84).

(13) Igualment, l'*ALDC* recull que a Camallera [l'Alt Empordà] consideren el 'llodener' (= *lledoner*) un sinònim antic de la 'garnatxera' (= *garnatxa*).

(14) No tothom ho té tan clar. Per exemple, un ampelògraf gal·lec es pregunta sobre les raons de la complexitat sinonímica: «Asegúrase tamén ás veces que o *Alicante* cultivado na Galizia é o mesmo existente no País Valenciá (*Alicante Bouschet*), namentras

Pel que fa a la documentació, diverses fonts modernes asseguren aquesta sinonímia: «Bobal. Conocida en algunos lugares como Requena» (Romero, 73); «Esta variedad [bobal] también conocida como Tinto de Requena o requení, es la más extendida en tierras valencianas» (Guía, 116). Confirma aquesta geosinonímia el fet que el *TrL* esmenta a Gandesa una varietat coneguda com a *requeno boval*. Jo també puc constatar aquest mot compost a la mateixa Gandesa.

2.2. GARNATXA = GIRÓ = LLEDONER

Dintre dels ampelònims més famosos de la Romània ocupa un lloc especial el *garnatxa* o *vernatxa*.⁹ Etimològicament, no tinc cap dubte sobre l'origen toponímic lligur de la 'vernaccia'.¹⁰ De tota manera, seria massa extens explicar les raons que han generat cadascuna de les antigues variants catalanes: *vernatxa*, *vernassa*, *granatxa*, *garnatxa*, etc.¹¹ En últim terme, la gran variació diatòpica i diacrònica serveix per demostrar l'arrelament d'aquesta planta a les terres catalanes.¹²

No manca informació sobre la seva geosinonímia catalana. Un historiador agrari valencià ha escrit sobre el garnatxa: «vidueño conocido también como Alicante en Cataluña, vernassa en Sant Mateu y giró o gironet en la Marina» (Guía, 119). Certament no tinc gaires dubtes sobre l'equivalència entre el *garnatxa* (o *vernassa*) i el *giró*, encara que no puc dir el mateix pel que fa a l'*alicant(e)*. D'entrada, a la Catalunya Nord, l'àrea dialectal d'aquest alicante se superposa sovint amb el *garnatja* (cf. *infra*: apartat 2.3).

A banda de la coincidència que observo en les descripcions respectives, es pot veure (al mapa 2) com les variants del *garnatxa* ocupen bona part de l'àrea lingüística continental; llevat del litoral meridional valencià [la Marina] i del català insular, on sols coneixen el *giró*.

Altres fonts també confirmen una sinonímia entre el *garnatxa* i el *lledoner*: «garnacha ó lladoner» *RevSI*, XX, 312; «garnatxa, anomenada també a la comarca [l'Alt Empordà] lledoné» Puig, 23.¹³ Personalment, a Vilajuïga m'han explicat que dels raïms del cep lledoner es fa un vi de postres anomenat garnatxa. Sembla, per tant, que la fama del vi garnatxa va desplaçant progressivament el nom específic del cep a l'Empordà.

2.3. TINTORERA = ALICANT = ROSSELLÓ

Força complexa és la sinonímia de l'*alicant* (o *alicante*), el qual sovint ha estat confós amb el *garnatxa*.¹⁴ Especialistes i lexicògrafs francesos coincideixen amb aquesta sinonímia, ja des del segle passat. A mitjan s. XIX va escriure Rendu (I, p. 1r): «granatxa negre, appelé aussi Alicante dans le Roussillon». Posteriorment el *TdF* occità (s. v. *granacho*) citarà un segon sinònim: «alicant, roussihon». Tal com farà l'espanyol Hidalgo (p. 151): «garnacha tinta; en Francia: Roussillon o Alicante». Modernament, també llegeixo al *TLF* (II, p. 508): «alicante, appelé aussi grenache».

Per aclarir aquesta controvèrsia cal primer entendre el fenomen agronòmic de la hibridació. M'explico: a mitjan s. XIX, la demanda de vins amb molt color va posar de moda els raïms 'tintorers'; és a dir, d'un negre intens. Aquests es van obtenir mitjançant inflorescències i empelts de varietats nobles (com el garnatxa), amb varietats nigèrrimes inferiors (com el 'teinturier' francès). D'aquests encreuaments van néixer varietats híbrides com el garnatxa tintorera o l'alicant-bouschet.

Així, doncs, l'alicant podria equiparar-se com a híbrid amb el garnatxa tintorera (o tintorera), però mai amb el cep originari. Comprovo que això ho tenen molt clar a Cotlliure. En aquesta població de la Marenda, famosa pels seus vins de postres, em diferencien tres subvarietats: el granatja blanc, el granatja gris i el granatja negre. L'alicante, també el coneixen, però no l'han conreat mai per tractar-se d'una varietat mediocre pròpia de la Plana rossellonesa.

Cal donar per bona, en canvi, la sinonímia entre el (*garnatxa*) tintorera i l'*alicant*; tal com apunten nombroses fonts modernes: «garnatxa tintorera. També conegut per Alicant, tintorera» *GCat*, 25; «la Tintorera o Garnatxa tintorera» Simó, 280; «garnatxa tintorera. Tambien llamada Alicante» Feijóo, 336.

Puntualment, també he recollit al Matarranya l'ampelònim *rosselló* (mapa 3). Evidentment es tracta del mateix raïm tintorer que en occità s'anomena 'roussihon' (vg. *supra*) i, per tant, és un geosinònim de l'*alicant(e)* septentrional.

2.4. PARELLADA = MONTÒNEC = MARTORELLA

Una de les sinonímies més clares entre els raïms catalans és la que es dona entre el *parellada* i el *montòneg* o *montona*; varietat que localment també s'anomena *martorella*. Tot i que el primer dels tres termes és el més famós, ja que forma part de la tríade de raïms blancs emprada per empaperar les ampolles de cava català; no s'anomena així al Penedès, on hi ha la principal producció d'aquest producte vinícola.¹⁵ Com m'expliquen a la Granada del Penedès, *montòneg* és el nom antic del cep a la comarca, encara que modernament és més conegut com a 'prellada'.

Tot i que l'àrea del cep *parellada* és prou considerable (vg. mapa 4), es tracta d'un ampelònim sense documentació antiga; a diferència del *montòneg* que ja està documentat des de meitat s. XV al País Valencià i des de principis del XVIII a les Balears.¹⁶

Al 1890, un enòleg català (Roig, 35) ja parla de l'equivalència entre el *parellada* i el 'moltonach'. Modernament, Ciurana (pp. 13 i 103) també estableix la sinonímia entre el *parellada* i el *montòneg* o 'montònega'. La mateixa sinonímia pot ser ampliada al cep *martorella*, segons la *GCat* (p. 20), obra que iguala els tres geosinònims. Jo també confirmo parcialment aquesta sinonímia quan un expert viticultor d'Artés m'assegura que la seva 'mortorella' és anomenada *parellada* al Penedès.¹⁷

que noutras ocasións é coa caste *Garnacha* coa que se identifica. Son o *Alicante Bouschet* e a *Garnacha* castes similares? Ainda que tamén nalgunhas zonas da Fráncia se utiliza o nome de *Alicante* como sinónimo de *Grenache* ou *Garnacha*, diferencia-se ben este '*Alicante*' do *Alicante Bouschet*, entre outras cousas diferencia-se da *Garnacha* porque nesta caste o xugo de polpa é branco (pode-se facer o viño en branco de feito) e no *Alicante Bouschet* a polpa ten unha fortísima cor tinta» *Masa*, 4.

(15) El nom de *parellada* és emprat bàsicament a la Catalunya meridional. Jo, per exemple, l'he sentit a Belianes, a Sarra, a Creixell de Mar, a Riudoms, a Gandesa i a Sta. Bàrbara.

(16) D'aquest ampelònim en concret podeu obtenir més informació etimològica i romànica si consulteu l'article següent: Xavier Favà i Agud, *Del montónico napolità al montona balear. Etimologia i variació d'un nom de vi català*, «Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny, II», Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 [pp. 647-662].

(17) El mateix informant m'explica que aquests raïms s'anomenen així perquè havien vingut de [murtu'reʃ], variant de *Martorell* amb assimilació vocàlica. També la fan a Sentmenat [murtu'rej], segons l'*ALDC*.

2.5. XAREL·LO = PANSAL = CARTOIXÀ = JAÉN

A diferència del *parellada*, en el cas del *xarel·lo*, ha estat l'ampelònim del Penedès el que ha obtingut la fama que atorguen les ampolles de cava. Però no es tracta del terme més antic, ja que el seu geosinònim *pansal* té més extensió i antiguitat,¹⁸ com demostra la seva cartografia (mapa 5).

A banda del *pansal* (o *pansalet*) encara cal considerar altres geosinònims prou contrastats, com el *cartoixà*. Diverses (i variades) fonts estableixen una triple sinonímia: «xarel·lo ó cartuíxá» (*RevSI*, XX, 316); «Xarel·lo, pansalet ó cartuíxá» (Roig, 34); «pansal o xarel·lo» (*DECat*, VI, 230); «xarel·lo, conocida también con los nombres de cartoixà y pansá<l>» (*Enc.*, IV, 20); «Sinonímia: Xarel·lo, Cartoixà, Pansal, Pansalet...» (*GCat*, 20); etc.

I en aquest conjunt de sinònims encara manca una forma més, d'origen hispànic. Es tracta de l'ampelònim valencià *jaén* o *eixaent*, conegut a la Vall d'Albaida, al Camp de Túria i a la Costera.¹⁹ Un parell d'estudis agraris del s. XIX ja confirmaven aquesta sinonímia: «y'l rahím blanch Jaen, anomenat en lo pays xarel·lo» (Roig, 48); «el Jaen blanco ó doradillo, vulgo charelo» (Castellet, 24).

2.6. PANSAL = PALOP = IMPERIAL

Una de les sinonímies més embolicades del camp ampelònimic és generada per la varietat *pansa*.²⁰ La dificultat és provocada perquè hi ha dues subvarietats de raïm de pansa: una que és blanca i una altra que és rogenca. Pel que fa a la mida, sembla que la pansa (blanca) és més grossa i tendra.²¹ Segons em diuen a Alella, és la varietat tradicional; mentre que la pansa roja (o pansa rossa) és una varietat més moderna, almenys al Maresme. Les possibles confusions, però, han estat provocades pel fet que la varietat rogenca ha estat sovint anomenada *pansal* (vg. *supra*: apartat 2.5); mentre que la blanca ha mantingut el nom originari *pansa*, o altres derivats com *panser*.

Segons la *GCat* (p. 25) el *pansé<r>*, a més d'anomenar-se *pansa blanca*, també és conegut com a *palop*. En principi, segons el corresponent mapa de geosinònims, això és ben possible perquè les àrees dialectals es complementen perfectament (vg. mapa 6). A més, les descripcions coincideixen força, fins al punt que el *pansa* i el *palop* (o *calop*)²² són dels pocs raïms que tenen una subvarietat moscada.²³

Actualment, a bona part de Menorca, la varietat calop imperial (anomenada així pel *DAG*, s. v. *calop*) ha reduït el seu nom compost en imperial, convertint allò que originàriament era un qualificatiu en nom específic. Generalment l'epítet 'imperial', aplicat als vegetals, assenyala la millor de les espècies. En aquest cas, la millor classe de raïm calop que, per lògica, ha de ser la subvarietat predominant als vinyets. A la pràctica, doncs, cal considerar-lo un geosinònim local del *calop*.

(18) Trobo esmentat el *xarel·lo* al 1785 (Marcé, 104). Segons el *DCVB* (s. v. *xarel·lo*) prové de l'italià *chiarello* 'claref'. En canvi, el *pansal* ja es documenta a l'Alguer de finals del s. XVII (*ap. Bosch*, 368).

(19) L'*ALDC*, per exemple, recull *jaén* a la Font de la Figuera i [*Xa'en*] a Vilamarxant (amb so velaritzat castellà). Aquesta grafia també apareix a la lexicografia del s. XIX (*DLab* del 1839). Jo, en canvi, sento *eixaent* a Llúria, variant escollida pel *DEsc* del 1851.

(20) No s'ha de confondre el raïm *pansa*, ja documentat al 1617 [Agustí, 94], amb el fruit sec anomenat 'pansa'. Aquest segon pot obtenir-se de diverses varietats, encara que el nom específic del raïm esmentat devia provocar-lo una varietat molt adequada per a la pansificació.

(21) Així s'explica perquè al Pallars Jussà sento sempre l'augmentatiu *pansot*; i s'entén que a Sentmenat [el Vallès Occidental] l'*ALDC* reculli el *pansatendre*, diferenciat del *pansallet* (= *pansaler*).

(22) La importància d'aquest raïm a les Balears és considerable, fins al punt de generar un derivat com *caloper* 'home que cultiva vinya de calop...' (*DCVB*). A més, el català *palop*, documentat al 1569 a València (*LPal*, 59v), s'hauria estès a d'altres llengües romàniques com el sard (cf. *DES*, s. v. *galóppu*).

(23) A mitjan s. XIX tan aviat documento una 'panse musquée' al Rosselló (Rendu, 1-10v), com un *calop moscatell* a Mallorca (*DAm*, s. v. *calop*).

2.7. MONASTRELL = GARRUT = GAIATA = ROS = MATARÓ = XURRET

Nombroses són les sinonímies atorgades al *monastrell* o *morastell*, però no totes són igual de fiables. En faig una selecció de les que veig més probables, especialment aquelles sinonímies comprovades personalment: «Monastrell. Recibe también los nombres de morastrell y garrut» (*Enc.*, IV, 22); «llamada también Ros... o Gayata en ciertas localidades» (Marcilla, 104); «també es coneix pels noms de Ros, Gaiata, Xurret...» (Simó, 279); «També es coneix com a morastel, ros» (*GCat*, 24).

A les meves enquestes, un informant de Jesús Pobre [terme municipal de Dénia] m'explica que s'usaven indistintament els noms de 'gueiata' i de *monastrell*, per referir-se a una única varietat de sarments corbats (en forma de gaiata). A més, al 1791, el valencià Valcàrcel (pp. 29-30) ja comentava que «...el monastrell gordo es propiamente la llamada gayata».

També crec que la sinonímia entre el *mataró* i el *monastrell* és ben possible. De fet, diverses fonts diferencien una subvarietat de monastrell ros i una subvarietat de monastrell de la gaiata.²⁴ Igual passa amb el *mataró*, on també s'estableixen les mateixes subvarietats.²⁵

Com que la coloració rossa i les sarments corbades només són atribuïdes a aquestes varietats (*monastrell* i *mataró*), podem suposar que es tracta de sinònims de la mateixa espècie. A més, tot i que en origen l'epítet *ros* sols servia per qualificar una classe de monastrell, amb el temps va acabar substantivant-se fins a desplaçar l'ampelònim compost, almenys al Vinalopó alacantí (vg. mapa 7).²⁶

Pel que fa al *garrut*, no sols trobo dades recents sobre la seva sinonímia amb el *monastrell*, també puc documentar el compost *monastrell garrut* a la *RevSI* (XX, p. 295) del 1871. Aquesta dada permet, per tant, parlar també d'una substantivació del qualificatiu. Fins i tot, en aquest cas, hi pot ajudar l'origen etimològic. Sens dubte, l'adjectiu 'garrut' fa referència a un cep enfiladís, els sarments del qual s'emparren amb facilitat per la seva forma de 'garra' (o, si es vol, per la forma de gaiata).

I per acabar, afegiré que un llaurador de la Pobla de Vallbona m'assegura que el raïm anomenat *xurret* pels de Lliria,²⁷ és conegut com a *monastrell* al seu poble.

2.8. PICAPOLL = VERDIELL

De vegades els diccionaris també aporten sinonímies prou difícils de verificar. Un cas curiós és el del raïm *picapoll* i el del raïm *verdiell* o *verdil*,²⁸ ampelònims antics en tots dos casos.²⁹

Segons l'apèndix alfabètic del *DMGa*, diccionari valencià de finals del XIX, el raïm de verdil i el picapoll són la mateixa varietat. Igualment el *DAG*, recull lexicogràfic de principis del s. XX, inclou una entrada <verdiell> que defineix simplement com a «raïm picapoll». A banda d'aquestes informacions antigues, no hi ha cap obra recent del camp

(24) Per exemple, l'*ALDC* arreplega el *monastrell ros* a Albocàsser [l'Alt Maestrat], i jo el recullo recentment a Corona [terme municipal de St. Antoni de Portmany]. També l'*ALDC* inclou un *monastrell de la gaiata* a Alcalà de Xivert [el Baix Maestrat], mentre que el *DCVB* (s. v. *morastell*) esmenta a Gandesa un *morastrell de la gaiateta*.

(25) En aquest cas és el *TrL* (s. v. *mataró*) qui cita el *mataró de gaiatet* i el *mataró ros*. Aquesta segona varietat la situa a l'Espluga de Francolí [la Conca de Barberà], informació que serà copiada pel *DCVB* (s. v. *mataró*).

(26) Es tracta del mateix fenomen que he atribuït anteriorment al *calop imperial* de Menorca (vg. *supra*: apartat 2.6).

(27) El diminutiu 'xurret' s'usa en aquest cas com un gentilici figurat. Segons el *DCVB* (s. v. *xurro*), aquest terme serveix en valencià per referir-se a tot allò que provingui de les terres castellanòfones de l'antic Regne de València. La localització del *xurret* (a la comarca fronterera del Camp de Túria) confirma aquesta motivació etimològica.

(28) No hi veig cap obstacle per a la identificació *verdiell-verdil*, ja que es tracta d'un ampelònim amb múltiples variants al País Valencià. Jo, a més de les variants ja citades, he arreplegat *verdell* a Torreblanca i *verdiguell* a les Useres. I l'*ALDC* va recollir *vedriell* a Fondegulla i *verdilet* a Muro del Comtat.

(29) El *vi picapoll* ja apareix citat per Eiximenis a finals del s. XIV (ap. *DCVB*, s. v. *picapoll*) i el *vi verdiell* és documentat pel *DAG* al 1587.

lexicogràfic ni del camp agrari que en digui res al respecte;³⁰ però en aquest cas la cartografia esdevé una bona ajuda (mapa 8). Així, situa al *picapoll* en una àrea septentrional, i al *verdiell* o *verdil* en una àrea meridional que pràcticament encaixen a la perfecció.

2.9. MOSCATELL = MAÇANET = RAÏM DEL GUSTET

Sols en el cas d'algun raïm tan famós com pot ser el moscatell, la cartografia permet il·lustrar l'abast dialectal de manera global i completa. De fet, vist el mapa 9, no hi ha cap dubte de l'àmbit septentrional del *moscat* en front del terme *moscatell* que ocupa la resta de l'àrea lingüística catalana,³¹ amb la significativa excepció d'Eivissa.

El motiu d'aquesta absència el sento a la localitat eivissenca de St. Agustí des Vedrà. Un informant m'explica que el raïm maçanet, de gust moscat, és el que tradicionalment feia el vi moscatell.³² De fet, a diversos llocs del municipi de St. Antoni de Portmany m'asseguren que el conreu del raïm moscatell és molt recent a l'illa. Segons això, el raïm maçanet eivissenc és un geosinònim tradicional del raïm moscatell continental; ultra les modernes varietats de moscatell de taula, amb gra més gros i gust menys moscat.³³

I per acabar, apunto que a Monòver m'asseguren que raïm del gustet era la forma antiga d'anomenar el famós raïm moscatell; però que actualment el terme tradicional està sent substituït pel segon, d'abast molt més general a tota l'àrea lingüística catalana (i espanyola).³⁴

(30) Malgrat la relativa antigor cal dir que es tracta de dues obres fiables que, almenys en aquest camp lèxic, donen en casos semblants informacions prou contrastades.

(31) Ambdues variants són de gran antigor i ja apareixen en català al s. XIV. Així, el *moscat* es documenta al 1361 (ap. *Trenchs*. 353) i el *moscatell* apareix a les obres medievals de Turmeda i d'Eiximenis (ap. *DCVB*, s. v. *moscatell*).

(32) Constató un fenomen equivalent a Sta. Bàrbara [el Montsià], on el raïm que produeix el vi *moscatell* s'anomena *salsa*.

(33) El fet que l'*ALDC* reculli a la vila d'Eivissa el raïm *moscatell*, a més del *maçanet*, és fruit possiblement de la presència d'aquesta moderna varietat de taula, desvinculada del tradicional *moscatell* de vi.

(34) De fet l'àrea lingüística del *moscatell* o *moscat* abasta tota la Romània. Sols a la meua tesi (citada a la nota 4) esmento més d'un centenar de paral·lelismes romànics del raïm *moscatell*.

XAVIER FAVÀ I AGUD

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUSTÍ, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica y pastoril*, Barcelona.
- [ALDC] = *Atles Lingüístic del Domini Català*, Institut d'Estudis Catalans/Universitat de Barcelona. [En curs de publicació].
- BOSCH, Andreu (1997) *Edició dels registres d'estimes de fruita de la Barracelleria a l'Alguer durant el primer terç del XIX. Estudi dels noms de la fruita (tesina)*, Universitat de Barcelona.
- CASTELLET, Buenaventura (1869) *Viticultura y Enología españolas o Tratado sobre el cultivo de la vid y los vinos de España*, Terrassa?
- CIURANA, Jaume (1980) *Els vins de Catalunya*, Barcelona.
- [DAg] = *Diccionari Aguiló* (1915-1934) 8 vols., Barcelona.
- [DAm] = AMENGUAL, Juan J. (1858-1878) *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, Palma de Mallorca.

- [DCVB] = ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca.
- [DdeF] = DE FIGUEIREDO, Cândido (1936) *Dicionário da Língua Portuguesa*, 2 vols., Lisboa.
- [DECat] = COROMINES, Joan (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona.
- [DECH] = COROMINAS, J. i PASCUAL, J. A. (1979-1983) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid.
- [DEI] = BATTISTI, C. i ALESSIO, G. (1950-1957) *Dizionario etimologico italiano*, 5 vols., Firenze.
- [DES] = WAGNER, Max L. (1960-1964) *Dizionario Etimologico Sardo*, 3 vols., Heidelberg.
- [DEsc] = ESCRIG, Josep (1851) *Diccionario valenciano-castellano*, 2 vols., València.
- [DLab] = LABÈRNIA, Pere (1839-1840) *Diccionari de la llengua catalana*, 2 vols., Barcelona.
- [DMGa] = MARTÍ I GADEA, J. (1891) *Novísimo Diccionario General valenciano-castellano*, València.
- [Enc.] = *Enciclopedia del vino. Enología, viticultura y cata*, III-IV (1987), Barcelona.
- FEIJÓO, Ino (1987), *Vinos y cavas de España*, Barcelona.
- [GCat] = GENERALITAT DE CATALUNYA (1990) *El conreu de la vinya a Catalunya*, Barcelona.
- [Guía] = PIQUERAS, Juan (1986) *Historia y guía de los vinos valencianos*, Valencia.
- HIDALGO TABLADA, J. (1896) *Tratado del cultivo de la vid en España*, Madrid.
- [LPal] = PALMIRENO, LORENZO (1569) *Vocabulario del humanista*, Valencia.
- MARCÉ, Abbé (1785) *Essai sur la manière de recueillir les denrées de la Province de Roussillon à moindres frais; de les améliorer, ainsi que les terres; et sur les autres avantages qu'elle pourrait retirer*, Perpignan.
- MARCILLA, Juan (1942) *Tratado práctico de viticultura y enología españolas*, Madrid.
- MASA, Antón (1989) «As castés, os híbridos, as variedades autóctonas e os inxertos», *Cadernos a Nosa Terra*, 1, pp. 4-8.
- PUIG I VAYREDA, E. (1990) *Vins i cellers. 19 diàlegs apassionats amb els pàmpols de l'Empordà*, Figueres.
- RENDU, Victor (1857) *Ampélographie française comprenant la statistique, la description des meilleurs cépages, l'analyse chimique du sol et les procédés de culture et de vinification des principaux vignobles de la France*, Paris.
- [RevSI] = *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, XVIII-LXXX (1869-1931), Barcelona.
- ROIG ARMENGOL, R. (1890) *Memoria acompañatoria al mapa regional vinícola de la Provincia de Barcelona*, Barcelona.
- ROMERO MAS, G. (1984) *El vino en Castellón*, San Rafael del Río.
- SIMÓ, Vicente (1980) *Nuestros vinos*, Valencia.

[TdF] = MISTRAL, Frédéric (1878-1886) *Lou Tresor dou Felibrige ou Dictionnaire Provençal-français*, 2 vols. (ed. de 1968), Aix-en-Provence.

[TLF] = *Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960) (1971-1993)*, 16 vols., Paris.

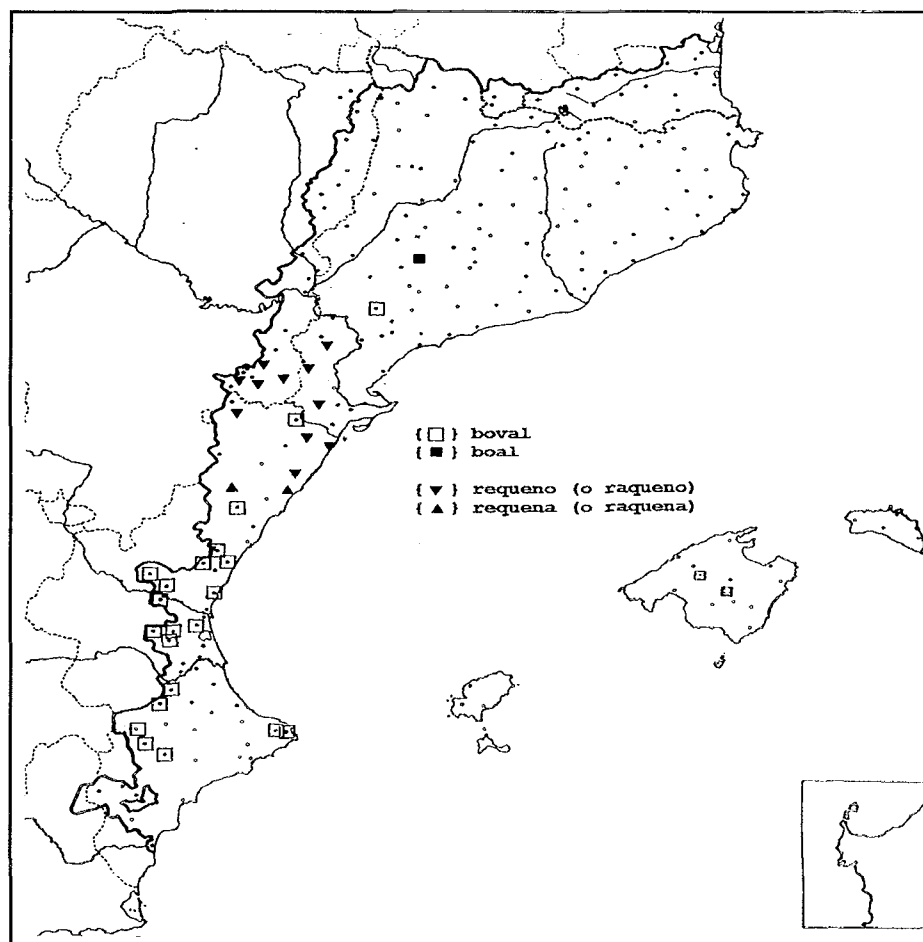
TRENCHS, Josep (1990) «El vi a la Taula Reial: documents per al seu estudi a l'època del Rei Cerimoniós», *Vinyes i vins: mil anys d'història (Actes i comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària)*, Vilafranca del Penedès, I, pp. 343-365.

[TrL] = GRIERA, Antoni (1935-1947) *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*, 14 vols., Barcelona.

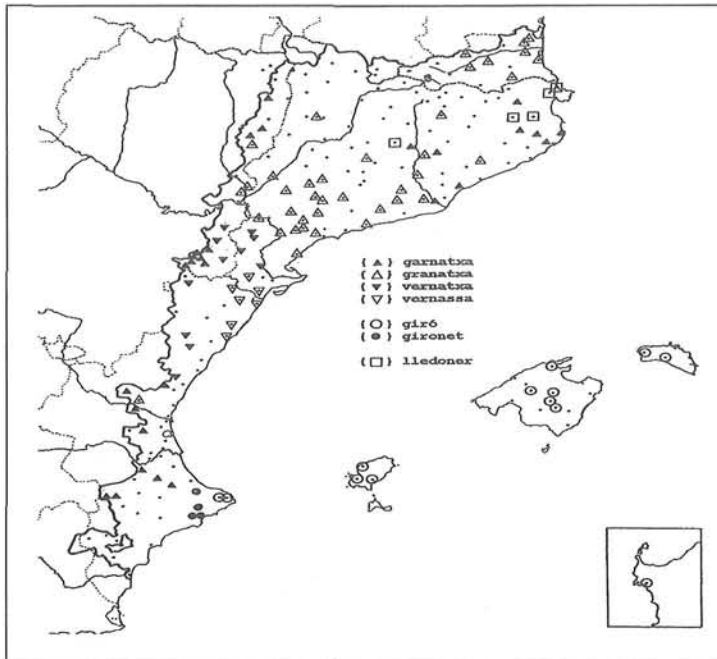
VALCÀRCEL, Joseph A. (1791) *Agricultura general, (y gobierno de la casa de campo)* VIII, Valencia.

ANNEX (Mapes)

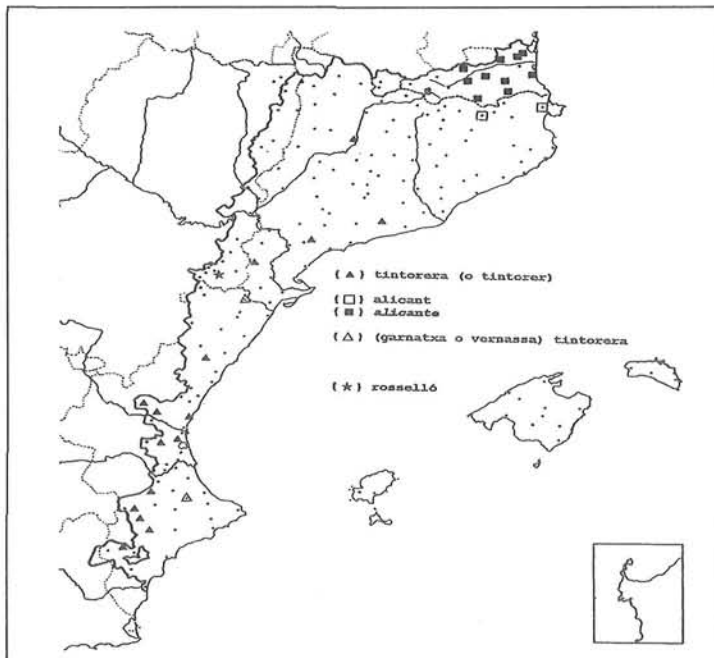
Mapa 1: *bovall/ requeno*

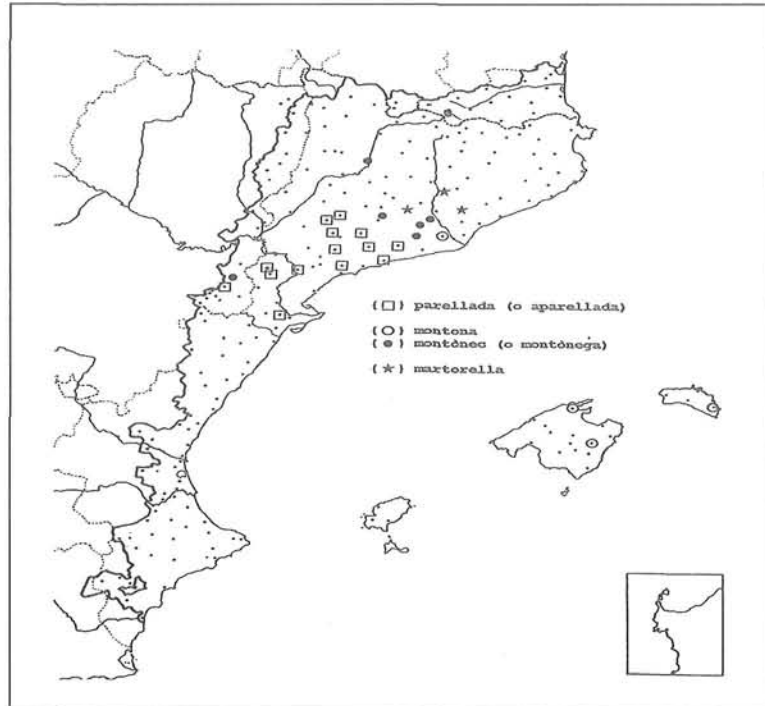
Mapa 2: *garnatxa/ giró/ lledoner*

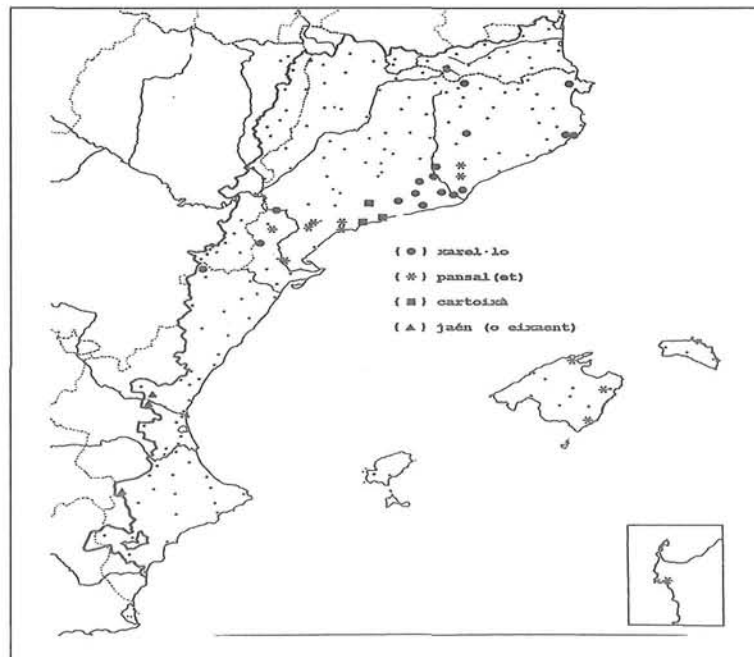
Mapa 3: *tintorera/ alicant/ rosselló*

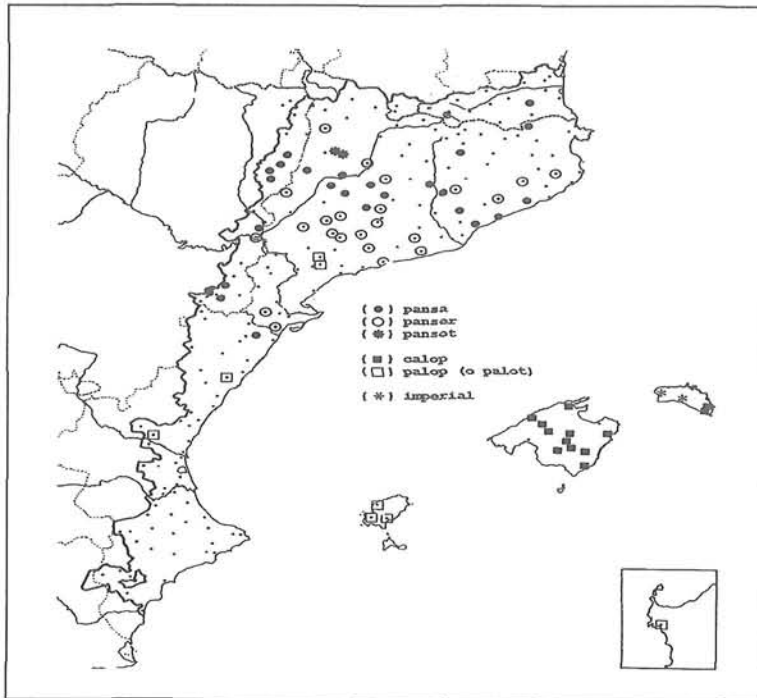
Mapa 4: parellada/ montòneg/ martorella

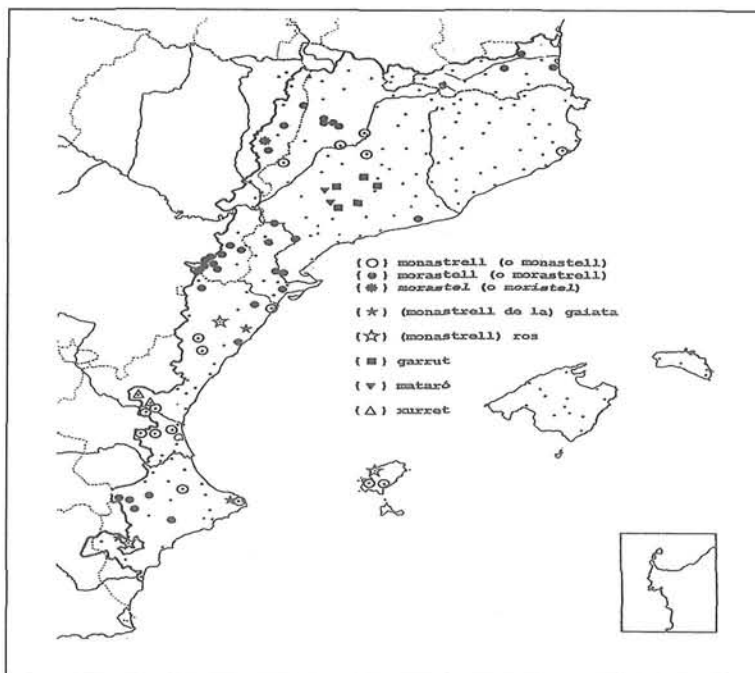
Mapa 5: xarel·lo/ pansal/ cartoixà/ jaén

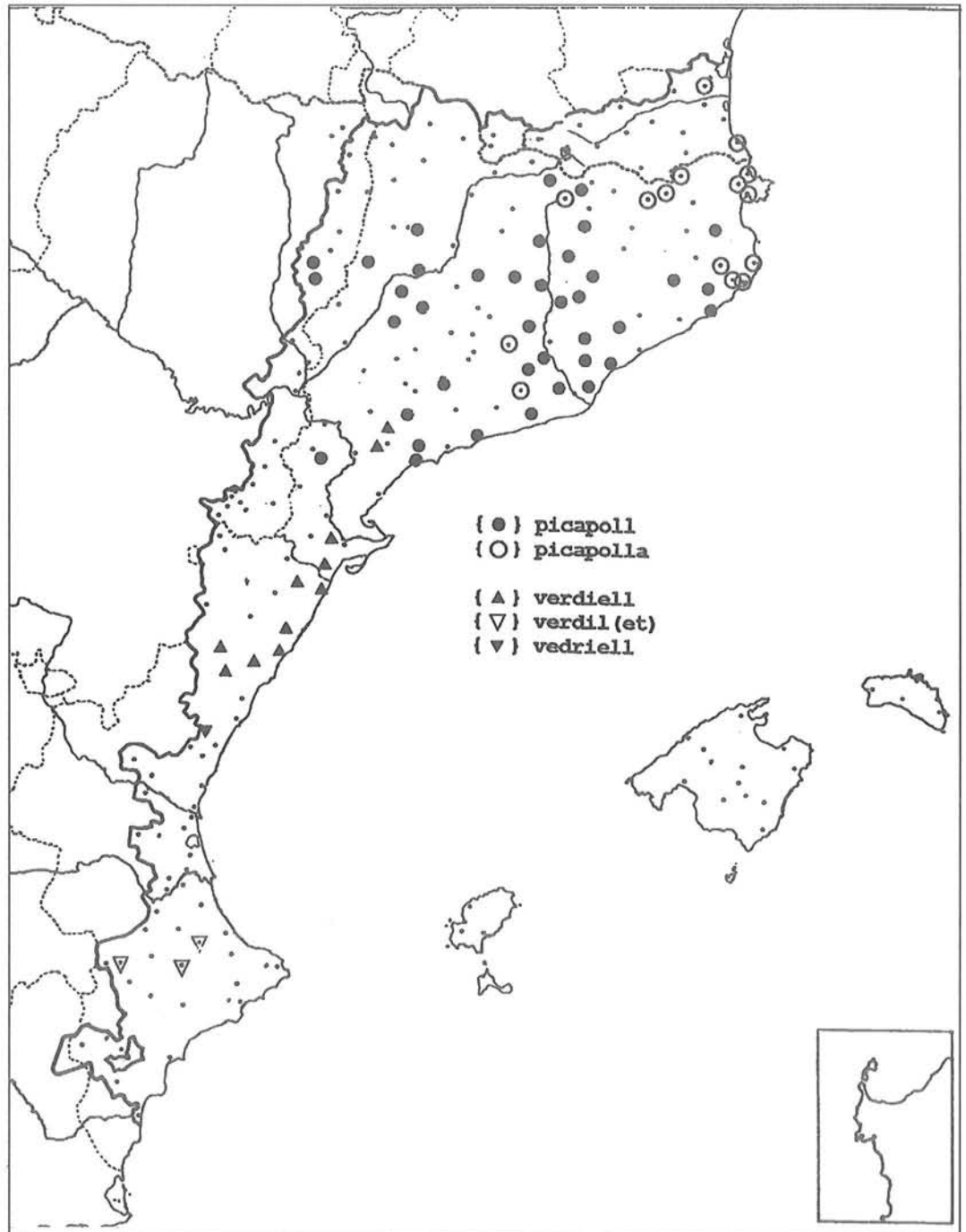
Mapa 6: pansa/ palop/ imperial

Mapa 7: monastrelll garrutl gaiatal ros/ mataró/ xurret

Mapa 8: picapoll/verdiell

Mapa 9: moscatell/ maçanet/ raïm del gustet

